

ENVIRONMENTÁLNÍ BEZPEČNOST A KLASICKÁ TYPOLOGIE BEZPEČNOSTNÍCH STUDIÍ

ENVIRONMENTAL SECURITY AND CLASICAL TYPOLOGY OF SECURITY STUDIES

Petr MARTINOVSKÝ
petr.martinovsky@mail.muni.cz

Došlo 21. 3. 2011, upraveno 2. 11. 2011, přijato 9. 11. 2011.

Dostupné na http://www.population-protection.eu/attachments/039_vol3n2_martinovsky.pdf.

Abstract

Since 1960s, the concept of environmental security has slowly but irreversibly influenced the agenda of security studies. Acceptance of environmental issues in security studies is permanently contested from tradicionalists, who claim that only military and political sectors matter. Some scholars on the other hand regard environmental security as the principal issue of today's world. But it is important to realize that this concept lacks transparent borders - meaning of environmental security vary and each author brings his own definition. The aim of this article is to compare classical typology of security studies and various concepts of environmental security in order to gain better understanding of the concept and also to assess whether the typology is relevant.

Key words

Environmental security, security studies, tradicionalists, wideners, deepeners.

ÚVOD

Motto:

Environmentální bezpečnost není ani tak konceptem, jako spíše debatou.

(Floyd 2008: 1)

Environmentální bezpečnost již několik desetiletí zaujímá v rámci bezpečnostních studií zvláštní pozici – nebylo dosaženo konsensu ohledně oprávněnosti zařazení tématu do výzkumné agendy. Někteří badatelé tedy environmentální hrozby zcela ignorují, jiní jim věnují maximální pozornost a další ostře vystupují proti "vyprazdňování" bezpečnostních studií.

Tato práce se zaměří na přiblížení diskuse o konceptu environmentální bezpečnosti v bezpečnostních studiích (dále BS). Zároveň bude testem funkčnosti nejčastějšího náhledu na vývoj BS v uplynulých desetiletích – dělení výzkumníků

na tradicionalisty, rozšiřovatele (angl. *wideners*) a prohlubovatele (angl. *deepeners*).

Naším zájmem bude zachytit celou šíři témat skrytých pod zastřešujícím pojmem environmentální bezpečnost.¹ Zároveň necháme zaznít názory výzkumníků BS na relevanci zkoumané problematiky. Vývoj debaty budeme sledovat v historickém kontextu. Důležitým cílem této práce je také posouzení vhodnosti klasické typologie výzkumníků v rámci BS pro zachycení všech pólů ve sledované debatě.

Pro přehledné zachycení vhodnosti klasické typologie využijeme upravené schéma rozšiřování a prohlubování agendy BS převzaté z Waisové (2003: 49). Barevně v něm vyznačíme oblasti, v nichž se pohybují jednotlivé skupiny – modře tradicionalisty, červeně rozšiřovatele a zeleně prohlubovatele (viz tabulka č. 1). Do tohoto schématu pak vneseme vymezení či obsah pojmu environmentální bezpečnost podle různých pojetí. Na závěr se poté pokusíme odpovědět na otázku, zda má klasická typologie v případě environmentální bezpečnosti smysl.

Tabulka 1

Vzor pro doplňování různých pojetí environmentální bezpečnosti

Referenční objekt	Sektory (zdroje hrozeb)				
	Vojenský	Politický	Ekonomický	Sociální	Environmentální
Stát	Tradicionalisté		Rozšiřovatelé		
Lidský druh	Prohlubovatelé				
Jedinec	Prohlubovatelé				
Životní prostředí	Prohlubovatelé				

1 PRONIKÁNÍ ENVIRONMENTÁLNÍCH TÉMAT DO BEZPEČNOSTNÍCH STUDIÍ

V této kapitole se budeme věnovat postupnému pronikání environmentálních hrozeb do BS. Budou nás zajímat především konkrétní díla, která vnesla toto téma do širší debaty.

Od šedesátých let 20. století lze především ve vyspělých státech pozorovat růst citlivosti na kvalitu životního prostředí. Přelomová byla kniha Rachel Carsonové *Mlčí Jaro* (*Silent Spring*), která poprvé vychází v roce 1962. Tato kniha je chápána jako mezník označující počátek environmentalistického hnutí. O desetiletí později je již environmentální problematika tématem mnoha mezinárodních summitů (Barnett 2007: 184). Ke spojení environmentálních problémů a bezpečnosti dochází ojedinele již v osmdesátých letech (Waisová 2005: 112), ovšem do centra pozornosti se tato témata dostávají až počátkem

devadesátých let. V této souvislosti lze uvažovat o vnitřních i vnějších příčinách tohoto vývoje.

Mezi **vnější faktory** můžeme zařadit především stále se zvyšující zájem vlád i veřejnosti o environmentální problematiku². Povědomí o nutnosti ochrany životního prostředí se rozšiřuje, velice aktivními se stávají NGOs s ekologickým zaměřením (Friends of Earth, Greenpeace aj.). Témata, jako narušení ozónové vrstvy či kyselá dešť, se stávají hojně diskutovanými problémy. Z tohoto pohledu by tedy zařazení environmentální problematiky do agendy BS mohlo být viděno jako přízpusobením se módním trendům či jako reakce na nové poznatky výzkumu v přírodovědných disciplínách.

Zároveň prochází BS počátkem devadesátých let velkou **vnitřní** proměnou. Konec bipolární konfrontace, dohady o "konci dějin" a "demokratickém míru" – to vše přispívá k široce přijímanému názoru, že BS je nutno redefinovat. Klasická témata, jako kontrola zbrojení, jaderné odstrašení, omezená válka apod., se stávají zastaralými a nepotřebnými. Z témat okrajových se stávají témata nosná (např. výzkum občanských válek) a objevují se tendence výrazně rozšířit agendu BS, tj. zahrnout i hrozby v rovině společenské, ekonomické, environmentální, zdravotní apod. Navíc je postupně erodováno klasické pojetí státu jako primárního referenčního objektu a někteří výzkumníci poukazují na nutnost "prohloubení" BS ve smyslu rozšíření okruhu ohrožených entit, které mohou nárokovat své přežití. I prohloubení přináší výrazný impuls pro výzkum environmentálních hrozeb, neboť zatímco existence státu není většinou přímo ohrožena, jedinec už je vystaven nebezpečí daleko více.

1.1 Tři generace výzkumu bezpečnosti a životního prostředí

Historii pronikání tématu životního prostředí do BS velmi dobře mapuje text norského výzkumníka Carstena F. Rønnfeldta (1997). Byť článek vyšel v *Journal of Peace Research* již v roce 1997, je velmi přínosný i v dnešní době. Rønnfeldt totiž přináší přehledné rozdělení studia bezpečnosti a životního prostředí do třech generací a umožňuje tak sledovat místo desítek a stovek jednotlivých článků obecné trendy ve výzkumu. V této podkapitole využijeme toto dělení a přiblížíme historii výzkumů v této oblasti.

1.1.1 První generace – průnik do agendy BS

Patrně úplně první text prosazující nově promyšlené chápání bezpečnosti, které zahrne i environmentální problematiku, je článek Lestera R. Browna *Redefining National Security* z roku 1977³ (Brown 1977). Tento text nezískal v BS větší pozornost⁴, patrně proto, že autor pocházel z komunity ekologických aktivistů a vedl ochránářský think tank WorldWatch Institute. Článek byl tedy vytvořen mimo etablovanou komunitu BS⁵. V mnohém (včetně názvu) však připomíná Ullmanův text *Redefining Security*, který vyšel v roce 1983 v časopise *International Relations* a je často považován za průkopnický a svého druhu první, který změnu konceptu bezpečnosti směrem k větší environmentální citlivosti prosazoval (viz např. Waisová 2005: 115). Citace Ullmanova článku tvoří často

úvod i do soudobých pojednání o environmentální bezpečnosti.⁶ Základním Ullmanovým argumentem je tvrzení, že hrozby nevojenského charakteru, včetně environmentálních, mají stejný či dokonce větší potenciál poškodit národní bezpečnost než "klasické" vojenské hrozby. Z toho vyvozuje nutnost pozměnit agendu bezpečnostní politiky, neboť nevojenské aspekty "se pravděpodobně stanou hůře zvládnutelnými a nebezpečí jejich zanedbání vzroste" (Ullman 1983: 153).

První generace výzkumů v rámci BS (Rønnefeldtem ohraničená osmdesátými lety) se zaměřuje na redefinici konceptu národní bezpečnosti. Ostatně tradiční BS jsou v tomto období také vystavena tlaku ekonomických či společenských argumentů pro rozšíření agendy.

1.1.2 Druhá generace – zkoumání vztahu nedostatku surovin a násilného konfliktu

Druhá generace, která nastupuje počátkem devadesátých let, se již zaměřuje na konkrétní empirické výzkumy, které v předchozím období prakticky úplně chyběly (Rønnefeldt 1997: 475). Hlavním představitelem je kanadský výzkumník Thomas Homer-Dixon z univerzity v Torontu a skupina vědců kolem něho (tzv. Toronto (Dabelko, Lonergan a Matthew 2000: 30). Výzkumy se omezují na jedno specifické téma a snaží se na konkrétních případech testovat tezi o kauzálním vztahu mezi nedostatkem (obnovitelných) surovin a násilným konfliktem.

Přesto i v období, které Rønnefeldt vymezuje pro druhou generaci, paralelně vycházejí práce, které by mohly být zařazeny do generace první. Jde například o výzkumníky z Kodaňské školy, kteří počátkem devadesátých let pracují na novém pojetí bezpečnosti a jejichž stěžejní a shrnující dílo "*Security – New Framework for Analysis*" vychází v roce 1998.

Druhá generace má na prosazení konceptu environmentální bezpečnosti možná daleko větší zásluhy než generace první. Důraz na konkrétní příklady, sběr empirických dat a využití kvalitní metodologie (process tracing aj.) totiž výrazně posílilo tezi o propojení témat životního prostředí a bezpečnosti (srov. Rønnefeldt 1997: 476). V tomto případě tedy konkrétní výsledky měly daleko větší hodnotu než sebelépe konstruované konceptuální argumenty.

Tabulka 2
Generace výzkumu životního prostředí a bezpečnosti

	První generace	Druhá generace	Třetí generace
Začátek období	1980->	1990->	polovina devadesátých let
Vědecký přístup	Konceptuální debata	Analýza procesu (<i>Proces tracing</i>)	Široké spektrum společenskovední metodologie
Hlavní předmět analýzy	Životní prostředí a bezpečnost	Obnovitelné zdroje a konflikt	Životní prostředí a bezpečnost
Úroveň analýzy	Globální/státní/individuální	<u>Státní/substátní</u>	Globální/regionální/ státní/substátní

Zdroj: Rønnefeldt 1997:474.

1.1.3 Třetí generace – výrazné rozšíření agendy a komplexní chápání problematiky

Jak bude vypadat třetí generace Rønnefeldt pouze odhaduje z nových trendů, které se v agendě objevují. Dlouhá doba od sepsání článku nám umožňuje zpětně hodnotit úspěšnost předpovědí.

Rønnefeldt předpokládá, že nová generace výrazně rozšíří spektrum zkoumaných témat. Úzké zaměření Toronto Group, kdy nedostatek zdrojů byl nezávislou proměnnou a ozbrojený konflikt závislou, bude překonáno. Bude kladen důraz na komplexní chápání při zahrnutí mnoha proměnných (Rønnefeldt 1997: 478). Původní omezení na státní či substátní úroveň bude rozšířeno a výzkum objeví také globální rovinu či malé skupiny i jednotlivce.

V tomto ohledu se Rønnefeldtovy předpoklady beze zbytku naplňují. Především téma "globálního oteplování" a jeho výzkum odpovídají předpovědím o rostoucí komplexitě, o nových metodologických přístupech a o výrazné proliferaci témat⁷.

Je však důležité zmínit, že předchozí generace s nástupem nových nemizí. Naopak přetrvávají dále – i v současnosti probíhají konceptuální debaty o místě environmentální bezpečnosti v BS, stejně jako se mnoho výzkumníků zabývá vztahem mezi válkou a nedostatkem zdrojů.

2 ENVIRONMENTÁLNÍ BEZPEČNOST A DĚLENÍ BS

V úvodu této práce byla navržena tabulka pro zachycení různých pojetí environmentální bezpečnosti. Tato tabulka pracuje se třemi klasickými proudy myšlení uvnitř BS, které si v této kapitole stručně představíme. Teprve poté přistoupíme k samotnému doplňování do matic s cílem posouzení vhodnosti této typologie.

Tradiční dělení BS po konci studené války vychází z článku Sarah Tarry (1999). Do českého prostředí se tato typologie dostává s Marešem (2002: 16) a o smysluplnosti dělení svědčí široké využití⁸. Názorové proudy uvnitř BS lze tedy rozdělit do tří kategorií:

1. Tradicionalisté

Skupina tradicionalistů je charakteristická vojenským a státocentricky orientovaným pohledem (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 9). Jediné hrozby, které skutečně stojí za pozornost, jsou hrozby ovlivňující obranu státu, jeho přežití, politickou suverenitu. Tradicionalisté nevnímají konec studené války jako nutnost změnit výrazně směr, kterým se BS ubírají. Neorealistická perspektiva nenuťtí na začátku devadesátých let hledat novou výzkumnou agendu – tehdejší klid je pouze zdánlivý a dříve nebo později se rozhoří nové konflikty.

Waisová do této skupiny řadí například J. Mearsheimera a S. Walta (Waisová 2003: 26).

2. Rozšiřovatelé

Rozšiřovatelé či skupina podporující umírněnou reformu agendy BS se s tradicionalisty shoduje, že hlavní důraz je třeba klást na bezpečnost státu. Nové bezpečnostní prostředí však vyžaduje zahrnout do analýzy hrozby ekonomického, sociálního, zdravotního i environmentálního charakteru. Ne vždy se zastánci umírněné reformy BS shodnou na rozsahu rozšíření, tj. na tom, jaké sektory v BS zkoumat. Hlavním spojovacím prvkem rozšiřovatelů tak je v podstatě především to, že všichni poukazují na význam nevojenských hrozeb pro národní bezpečnost v současném světě.

Podle Waisové (2003: 27) můžeme do této skupiny zařadit např. R. Schutze, R. Greenwooda, P. Katzensteina, T. Risse-Kappena, E. Adlera, M. Barnetta, A. Wendta, dále sem patří např. J. Mathews či P. Roges (O'Connor 2010). Některé práce výzkumníků z Kodaňské školy také spadají do této kategorie⁹.

3. Prohlubovatelé

Tzv. prohlubovatelé prosazují radikální reformu BS. Souhlasí s nutností rozšířit spektrum hrozeb o nevojenskou problematiku. Ovšem státocentrický pohled chápou jako svazující a překonaný. Legitimním referenčním objektem může být nejen stát, ale také jedinec, národ, kmen, rodina, lidstvo i životní prostředí aj. (Waisová 2003: 28). Někteří stoupenci radikální reformy také přinášejí do agendy BS feministická témata (Tarry 1999: 9).

3 KRITIKA KONCEPTU ENVIRONMENTÁLNÍ BEZPEČNOSTI

Environmentální bezpečnost rozhodně není všeobecně přijímaným konceptem. Na rozdíl například od ekonomické agendy, které se postupně podařilo proniknout i do realistického myšlení¹⁰, environmentální témata jsou v BS často na okraji zájmu či zcela ignorována. Pokusy prosadit problematiku životního prostředí a bezpečnosti narážejí na odpor minimálně ze dvou nezávislých oblastí. Uvnitř BS je vnímána především kritika ze strany zastánců odlišných ("tradičních" i jiných) pojetí bezpečnosti. Proti spojování bezpečnosti a životního prostředí se ovšem staví i část "environmentální komunity"¹¹. V této kapitole přiblížíme pozice a argumenty obou skupin.

3.1 Kritika uvnitř bezpečnostních studií

V debatě o konceptu environmentální bezpečnosti zaznívá uvnitř BS mnoho kritických hlasů. Skeptické názory přichází z různých pozic a v dostupné literatuře ještě nebylo přikročeno k přehlednému rozdělení debaty. Většinou je tedy uváděna kritika jednotlivých autorů. Pro naše účely je důležitější, než sledování konkrétních výzkumníků, zachytit všechny relevantní názory. To z jakých pozic (tradičních, kritických BS aj.) přicházejí, nás bude zajímat až v další kapitole.

Významnou výtkou sledovanému konceptu je tvrzení, že jde o *nepřiměřeně široký pojem* (a tedy zbytečný analytický nástroj), který v sobě zahrnuje obrovské množství jen vzdáleně souvisejících témat. Nina Graeger přirovnává tento termín k udržitelnému rozvoji: "jde o slogan využitelný pro lobování za jakýkoliv cíl" (Graeger 1996: 113). Tento problém je zakořeněn již v samotných definicích obou výrazů z konceptu – bezpečnost i životní prostředí patří k jednomu z nejširších pojmů využívaných v sociálních vědách. Na příkladu Kodaňské školy i B. Allenbyho jsme viděli, že vážně míněný pokus vymezit zkoumanou oblast končí v podstatě konstatováním, že environmentální dimenze je vlastní všem bezpečnostním hrozbám (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 91 - 92).

S předchozím problémem souvisí i další: environmentální bezpečnost je někdy vnímána jako ohrožující národní bezpečnost. Zajištění ochrany před životním prostředím *vyžaduje prostředky, které mohou chybět* armádě, policii a dalším "*klasickým*" bezpečnostním složkám (Waisová 2005: 122).

Další autoři se staví proti spojování životního prostředí a bezpečnosti z toho důvodu, že bezpečnost je podle nich otázka násilí. Tvrdí, že "instituce, které zajišťují bezpečí (*safety*) před degradací životního prostředí, a instituce chránící před násilím jsou naprosto *nekompatibilní*" (Floyd 2008: 3). I tento názor vychází z přesvědčení, že příliš široká agenda bezpečnosti povede jen k vyprázdnění pojmu a nižší "reálné" bezpečnosti.

Velmi zajímavou kritiku přináší konstruktivistická metodologie Kodaňské školy. Agenda bezpečnostní politiky se netvoří (jen) na základě objektivních vlastností hrozeb. Naopak, je výsledkem intersubjektivního procesu, ve kterém můžeme sledovat zájmy mnoha různých aktérů. Především O. Waever upozorňuje, že bychom se měli "vzdát předpokladu, že bezpečnost je nutně pozitivní fenomén" (Waever 2003, citováno ve Floyd 2008: 7). Toto povědomí však rozhodně není mezi propagátory environmentálních témat rozšířeno (viz Martinovský 2009: 41). Hlavní rizika proliferace bezpečnostních témat vidí výzkumníci Kodaňské školy v omezení svobodné diskuse (a míry svobody ve společnosti obecně), v možném plýtvání prostředky aj. (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 13).

3.2 Kritika ze strany environmentalistů

Environmentalisté bývají často chápáni jako hlavní sekuritizační aktéři problematiky životního prostředí. Především různá ekologicky zaměřená NGOs přiznávají, že závažnost hrozeb musí přeceňovat, aby se jim vůbec věnovala pozornost. Na druhou stranu tyto sekuritizující kroky nejsou přijímány všemi členy široké komunity bez výhrad.

Hlavní obavou některých environmentalistů je to, že spojování životního prostředí a bezpečnosti povede k "*militarizaci*" jejich agendy (Dabelko, Lonergan a Matthew 2000: 46). Podle přesvědčení mnoha environmentalistů je ochrana životního prostředí nestatická, nesoutěživá, kooperativní, nenásilná. Vstup tradičních bezpečnostních aktérů, které může nálepka "bezpečnost" přivést, může naopak znamenat jen přenesení bojiště na další frontu.

Moderní armády jsou ze strany environmentalistů také obviňovány, že jejich zvýšený zájem o životní prostředí vyplývá ze ztráty tradičních hrozeb po konci studené války. Nabídky zpravodajských (analytických) i materiálních kapacit k řešení environmentálních problémů, ke kterým docházelo ze strany amerického ministerstva obrany, byly často chápány jako *snaha zajistit pro armádu stabilní rozpočty* a zbavení se nutnosti šetřit (Floyd 2008: 2 - 3).

Environmentalisté také často napadají výsledky výzkumů, které dokazují, že degradace životního prostředí přispívá k ozbrojenému konfliktu. Zvláště mezistátní konflikt v důsledku vyčerpání surovin či ničení prostředí pokládají za nepravděpodobný (Dabelko, Lonergan a Matthew 2000: 46). Opět se může zdát podivné, že environmentalisté popírají význam vlastní problematiky – patrně jde o účelovou argumentaci jako obrana před dvěma výše zmíněnými problémy.

4 PLURALITA CHÁPÁNÍ VZTAHU ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ A BEZPEČNOSTI

V předchozí kapitole jsme se pokusili nastínit proces pronikání environmentální tematiky do BS. Je však nutné si uvědomit, že environmentální hrozby jsou v rámci BS různě chápány – nepanuje shoda nad obsahem pojmů jako je "environmentální bezpečnost", "environmentální hrozba" a často jsou používány podobné termíny.

V této kapitole se pokusíme krátce přiblížit jednotlivé přístupy a ukázat tak celou šíři problematiky. Zároveň se pokusíme tyto přístupy nazírat optikou dělení tradicionalistů, rozšiřovatelů či prohlubovatelů.

4.1 Environmentální vs. ekologická bezpečnost

Prvními dvěma protikladnými přístupy může být environmentální a ekologická bezpečnost. V českém prostředí jsou zatím tyto pojmy používány často jako synonymní (Khol 2002: 32, Komár 1999). V zahraničí (viz např. Barnett 2001: 108 – 109) jsou však tyto pojmy často používány pro označení dvou opačných pozic¹² – v pojetí environmentální bezpečnosti představuje životní prostředí zdroj hrozeb a ohroženou entitou jsou lidé, státy či další lidské instituce. Naopak ekologická bezpečnost se zaměřuje na ochranu životního prostředí, pro něhož hlavní hrozbu představují lidské aktivity.

Toto dělení rozhodně není bezproblémové – jedním z typických znaků environmentálních hrozeb je vysoká komplexnost. Například odlesňování rozsáhlých ploch by touto optikou bylo záležitostí ekologické bezpečnosti, zatímco důsledek odlesnění (desertifikace, degradace půdy, záplavy...) už by spadal spíše do oblasti environmentální bezpečnosti. Odlišovat dopady na lidskou společnost a přírodu má smysl jen v určitém omezeném počtu případů. Oba výše uvedené termíny tedy často zahrnují tutéž agendu a jejich hlavním praktickým smyslem je jasná deklarace hodnotového zaměření výzkumníka – orientace spíše na ochranu životního prostředí či naopak obrana před negativními vlivy na lidskou populaci.

Tabulka 3
Ekologická vs. environmentální bezpečnost

Referenční objekt	Sektory (zdroje hrozeb)				
	Vojenský	Politický	Ekonomický	Sociální	Environmentální
Stát					
Lidský druh					Environmentální bezpečnost
Jedinec					
Životní prostředí	Širší pojetí ekologické bezpečnosti?				Ekologická bezpečnost - užší?

Zároveň se naskytá otázka, zda ekologická bezpečnost by neměla zahrnovat veškeré hrozby pro životní prostředí, byť mohou pocházet z různých sektorů – například vojenské operace, ekonomický růst apod. Lze argumentovat, že než je zasaženo životní prostředí, každá hrozba z těchto sektorů se "transformuje" na hrozbu environmentální (*užší pojetí*). Avšak mnoho environmentalistů spatřuje největší nebezpečí pro přírodu například právě v pokračujícím ekonomickém růstu. Jejich chápání by zachytilo spíše *širší pojetí* ekologické bezpečnosti, jak je zachyceno v tabulce č. 3.

4.2 Environmentální bezpečnost jako široký zastřešující pojem

Environmentální bezpečnost bývá vnímána také jako zastřešující pojem, který v sobě zahrnuje širokou škálu témat. Vágnost pojmů *bezpečnost* a *životní prostředí* (environment) přispívá tomu, že zatím nebyly vymezeny a přijaty jasné hranice tohoto sousloví, a proto "environmentální bezpečnost není ani tak konceptem, jako spíše debatou" (Floyd 2008: 1).

Zdroj: Allenby 2000:15.

Schéma 1
Obsah pojmu environmentální bezpečnost dle B. R. Allenbyho

Jedním z příkladů širokého pojetí může být vymezení **Kodaňská škola**, která nachází v environmentálním sektoru široké spektrum témat (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 91):

- narušení ekosystémů (změny klimatu, odlesňování...),
- energetické problémy (vyčerpávání zdrojů, havárie),
- populační problémy (epidemie, migrace...),
- potravinové problémy (chudoba, hladomory...),
- ekonomické problémy (neudržitelný růst, asymetrie dělby bohatství),
- občanské spory (ekoterorismus i ničení přírody během válek)¹³.

Takto široké vymezení rozhodně není vždy přijímáno. Samotní autoři konstatují, že "čistě environmentální tematické oblasti se nejvíce blíží "narušení ekosystému". Zbývající položky našeho seznamu se překrývají s agendou ostatních sektorů, ovšem zde na ně pohlížíme optikou životního prostředí." (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 91 - 92). Toto vyjádření není daleko od názoru, že naprosto všechny bezpečnostní problémy mají environmentální dimenzi. Tato teze je sice obhajitelná, samotný koncept environmentální bezpečnosti by však byl tímto přístupem zbaven smyslu (viz například Graeger 1996: 113).

Kodaňská škola také pojmenovává nový referenční objekt, který je často skrytý přítomný v sekuritizačních snahách v tomto sektoru – jde o *dosaženou civilizační úroveň* (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 92).

Tabulka 4
Environmentální bezpečnost podle Kodaňské školy

Referenční objekt	Sektory (zdroje hrozeb)				
	Vojenský	Politický	Ekonomický	Sociální	Environmentální
Stát					
Lidský druh					
Jedinec					
Dosažená civilizační úroveň					
Životní prostředí					

Celé spektrum témat související s environmentální bezpečnosti

První křídlo environmentálního hnutí

Druhé křídlo env. hnutí

Dalším pokusem o široké vymezení environmentální bezpečnosti je koncept **Bradena Allenbyho**. Jeho cílem je vytvořit (podobně jako v knize Buzana, Waevera a de Wildeho) "analytický rámec, který umožní transformaci konceptu environmentální bezpečnosti do operačních programů a projektů" (Allenby 2000: 14). Čtyři dimenze vidíme na schématu č. 1. V tomto případě tedy environmentální bezpečnost zahrnuje klasická "ekologická" ("biologická")

témata (biodiverzita, změny klimatu, potravinová dostupnost), ale také konflikty o zdroje, problematiku jaderných a jiných materiálů a ochrany před proliferací zbraní hromadného ničení (Allenby 2000: 14). Také je zahrnuta celá dimenze energetické bezpečnosti, tedy snahy o zajištění dostupnosti dodávek energetických surovin a zdrojů. Nabízí se však otázka, zda by tato dimenze nemohla být zařazena do předchozí – do problematiky surovinové bezpečnosti (Allenby 2000: 14). Poslední dimenze pak zahrnuje tradiční hrozby ovlivňující národní bezpečnost (války apod.), které mají environmentální příčiny na území jiných států.

Tabulka 5
Environmentální bezpečnost podle B. Allenbyho

surovinová bezpečnost

Referenční objekt	Sektory (zdroje hrozeb)				
	Vojenský	Politický	Ekonomický	Environmentální	Sociální
Stát			Energetická bezpečnost		
Lidský druh				Biologická bezpečnost	
Jedinec					
Životní prostředí					

Jako zastřešující pojem chápe environmentální bezpečnost také australský vědecký pracovník **Jon Barnett**. V rámci agendy tohoto termínu vidí sedm okruhů (Barnett 2001: 8):

1. snahy redefinovat bezpečnost,
2. hledání environmentálních faktorů v násilných konfliktech,
3. environmentální bezpečnost státu,
4. vztah mezi ozbrojenými silami a životním prostředím,
5. ekologická bezpečnost,
6. environmentální bezpečnost jedinců,
7. problematika sekuritizace.

Spíše než o konceptuální a teorií vedené vymezení obsahu pojmu jde o reálný pohled na současnou vědeckou debatu nad environmentální bezpečností. V další knize pak Barnett (2007: 188 - 189) přichází s poněkud jiným dělením – nabízí šest různých interpretací pojmu, viz tabulka č. 6.

Tabulka 6
 Šest interpretací environmentální bezpečnosti

Pojem bezpečnosti	Ohrožená entita	Hlavní zdroj hrozby
<i>Ekologická bezpečnost</i>	životní prostředí	lidská činnost
<i>Společná bezpečnost</i>	národní stát	změny životního prostředí
<i>Environmentální násilí</i>	národní stát	válka
<i>Národní bezpečnost</i>	národní stát	změny životního prostředí
<i>Greening defence</i>	ozbrojené síly	„ekoteroristé“
<i>Lidská bezpečnost</i>	jednotlivci	změny životního prostředí

Zdroj: Barnett, 2001: 189.

Tabulka 7
 Environmentální bezpečnost podle J. Barnetta

Referenční objekt	Sektory (zdroje hrozeb)				
	Vojenský	Politický	Sociální	Ekonomický	Environmentální
Stát	Národní bezpečnost			Společná bezpečnost	
Ozbrojené síly	Greening defence				
Lidský druh					
Jedinec	Lidská bezpečnost				
Životní prostředí	Ekologická bezpečnost				

ZHODNOCENÍ A ZÁVĚR

Cílem této práce bylo přiblížit debaty o environmentální bezpečnosti a zároveň testovat funkčnost klasické typologie výzkumných proudů v BS.

Čtenář se může po přečtení práce oprávněně domnívat, že jedna zásadní věc zde chybí – definice environmentální bezpečnosti. Definice jsou téměř vždy základem jakéhokoliv úvodu do problematiky či konceptualizace. V tomto případě však byly vynechány záměrně. Byť se s definicemi tohoto pojmu lze občas setkat¹⁴, žádná z nich nebyla všeobecně přijata, ale ani podrobněji diskutována. Lze se domnívat, že debata je i po dlouhé době stále v začátcích, základní teoretické problémy se ještě nepodařilo překonat a na hledání uspokojivé definice je stále ještě brzy. Skutečně všichni autoři citovaní v této práci se definici vyhýbají.

Pokud jde o testování funkčnosti klasického dělení, už prostý pohled na jednotlivé tabulky ukazuje, že barevná pole (širší proudy uvnitř BS) a ovály (vymezení jednotlivých používaných pojmů) se téměř nikdy nekryjí – termíny z oblasti environmentální bezpečnosti často zahrnují oblasti typické pro tradiční, rozšiřující i prohlubující pojetí zároveň. Co z toho plyne?

Nelze konstatovat, že by tato perspektiva byla čistě prohlubující – radikální reforma neznamená prostě zahrnutí nových hrozeb a referenčních objektů, ale také změnu důrazu od tradiční bezpečnosti na nová témata. Proto je nutné přiznat, že celou oblast environmentální bezpečnosti nelze nazírat jednoduše optikou některého směru – jediný pohled bude vždy nedostatečný, nezahrne celou skutečnost. V tomto ohledu tedy klasické dělení selhává.

Na druhou stranu je možné klasickými termíny popsat tendence a pohledy jednotlivých výzkumníků. Můžeme říci, že pojetí Barnettovo (tabulka č. 7) by zahrnutými referenčními objekty bylo možno přiřadit mezi prohlubovatele, zatímco Allenbyho vymezení (tabulka č. 5) je užší a státocentrická perspektiva napovídá, že autora by bylo možno zařadit spíše mezi rozšiřovatele.

Proto lze s určitostí tvrdit, že environmentální bezpečnost není konceptem, se kterým přichází rozšiřovatelé či prohlubovatelé. Jde o svébytný pojem, na širokou skupinu výzkumníků tohoto tématu lze uvedenou typologii aplikovat jen s obtížemi¹⁵.

Dalším důležitým poznatkem této práce je fakt, že environmentální bezpečnost lze chápat mnoha různými způsoby. Každý výzkumník zahrnuje do agendy rozdílné oblasti. Mezi těmito pojetími existuje často jen minimální shoda – termín environmentální bezpečnost je využíván pro označení širokého spektra problémů. Nelze snadno dohledat ani jádro (průnik) různých chápání. Především důraz na různé referenční objekty (životní prostředí vs. lidstvo) brání shodě klíčových hrozeb environmentálního sektoru.

Dalším otazníkem této debaty je i praktický význam pojmu environmentální bezpečnost. Různé zájmové skupiny vyjadřují obavy ze spojení obou termínů (viz kapitola 3). Samotné změny v konceptuální rovině (a přijetí určité definice pojmu) mohou být podle nich značné. Dokonce by snad bylo možné hovořit o "sekuritizaci přehnané sekuritizace", či "metasekuritizaci".

V každém případě je koncept environmentální bezpečnosti stále v procesu formování. Žádného významného úspěchu při prosazování pojmu do agendy BS zatím dosaženo nebylo. Většina autorů empirických výzkumů na tomto poli se proto jasně konceptualizaci raději vyhýbá¹⁶ a operují s jinými pojmy, například konflikt (násilí) a nedostatek surovin, což jsou termíny lépe vymežitelné. Patrně pouze čas ukáže, zda environmentální bezpečnost je skutečně pouze módní nálepkou či prakticky využitelným konceptem.

Tento text vznikl v rámci projektu výzkumu Metody predikce dlouhodobého geopolitického vývoje střední Evropy (VF20102015005).

Résumé

Environmental security is one of the emerging concepts in security studies. Relevance of this topic is often contested, but on the other hand, rising number of scholars acknowledge the importance of widening and deepening of security studies research field. The aim of this article was to put the concept of environmental security in context with different schools of thought about security. Tradicionalists find the changes in agenda questionable, but there are even no consensus among "wideners" and "deepeners" who agree that some transformation is necessary.

In this article author takes a closer look on various definitions of environmental security and tries to compare it. Several tables serve as a transparent guide which should demonstrate inconsistent nature of the concept. Each scholar even from the same school of thought has different conception so there is no surprise that we can speak rather about "debate" than about clearly defined "concept" as Rita Floyd pointed out. Finding suitable definition is still ahead of security studies scholars and this text shows some difficulties which will be necessary to solve in the future. It is highly probable that current trend of growing importance of environmental topics in security policy will continue, especially after such events as 2005 Cathrina hurricane or recent Japanesse earthquake, tsunami and nuclear breakdown. In order to prepare all components of security and rescue system on such disasters the conceptual problem must be solved or at least discussed.

In Czech context the article introduces and describes foreign debates about environment, security and its connections. This could be useful in process of creating various policies, for example new Security Strategy etc. It is quite strange that our experience with several catastrophic floods did not open serious debate about changing of standing concept of security.

POZNÁMKY:

¹ Byť rozhodně nepanuje shoda na tom, že by environmentální bezpečnost byla nadřazeným pojmem - ve stejném smyslu jsou využívány pojmy jako ekologická bezpečnost aj., viz dále.

² V podmínkách České republiky a dalších zemí bývalého východního bloku má navíc environmentální agenda výrazný protirežimní charakter. Opozice proti režimu i ochrana životního prostředí se vzájemně posilují a obě tematiky graduji na počátku devadesátých let.

³ Pro zajímavost lze zmínit, že ve stejném roce vzniká uvnitř CIA skupina mající za úkol zhodnotit vztahy mezi životním prostředím a bezpečností. Samozřejmě nejde o reakci na Brownův článek, ale spíše odpověď na nově přijaté mezinárodní smlouvy omezující záměrné poškozování životního prostředí během války (Dabelko, Lonergan a Matthew 2000: 18).

⁴ V přehledech literatury k tématu je zmiňován jen výjimečně, v českém prostředí pak vůbec - chybí například ve Waisové (2005).

- ⁵ Vyšel pouze v periodiku zmiňovaného think tanku, nikoli v recenzovaném vědeckém časopise.
- ⁶ Což nesvědčí jen o kvalitě daného článku, ale také o hlemýždím tempu pokroku v disciplíně.
- ⁷ S globálním oteplováním jsou často spojována všechna environmentální témata - od narušení ozónové díry přes odlesňování, desertifikaci, snižování biodiverzity, nárůst počtu extrémních povětrnostních jevů po znečišťování oceánů.
- ⁸ Mimo jiné také Waisová (2003: 26 – 29) a podobně i Kodaňská škola (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 9 – 10).
- ⁹ Byť se často autoři snaží vymezit proti tomuto dělení a zařazují se mimo tyto kategorie (Buzan, Waever a de Wilde 2005: 235).
- ¹⁰ Například v díle Kennetha Waltze aj., viz Waisová 2005: 45.
- ¹¹ Toto sousloví bylo použito vzhledem k neexistenci lepšího pojmu pro označení ekologických NGOs, akademických komunit environmentálních, ekologických a podobných studií i různých zainteresovaných jednotlivců a skupin, jejichž primární orientací je životní prostředí, nikoli bezpečnost. Tyto skupiny budu mít na mysli, budu-li v této práci používat termínu environmentalisté (angl. environmentalists).
- ¹² Toto chápání do českého prostředí uvádí Š. Waisová (2005: 112 a dále), ovšem v české vědecké komunitě se zatím toto dělení neujalo.
- ¹³ Toto dělení se objevuje i v krátké souhrnné studii Parlamentního institutu ČR "Environmentální bezpečnost - teoretický rámec" (Fojtíková 2008: 2).
- ¹⁴ Přehled několika různých definic lze najít například Millenium Project Study Group 2001.
- ¹⁵ Které plynou především z toho, že typologie byla určena pro zachycení přístupu k celé agendě BS, nikoli jen k její části.
- ¹⁶ Např. právě Torontská škola Homera-Dixona.

Literatura

- [1] ALLENBY, Braden R. Environmental Security: Concept and Implementation. *International Political Science Review*, 2000, 21, 1, s. 5 - 21.
- [2] BARNETT, Jon. *The meaning of environmental security : ecological politics and policy in the new security era*. London: Zed Books, 2001. 184 s. ISBN 1856497852.
- [3] BARNETT, Jon. Environmental security. In COLLINS, Alan. *Contemporary Security Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 444. ISBN 9780199284696.
- [4] BROWN, Lester. *Education Resources Information Center* [online]. 1977 [cit. 2011-03-14]. Redefining National Security. Dostupné z WWW: <<http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED147229.pdf>>.
- [5] BUZAN, Barry, WAEVER, Ole a DE WILDE, Jaap. *Bezpečnost: nový rámec pro analýzu*. 1. vyd. Brno: Centrum strategických studií, 2005. 267 s. ISBN 8090333362.
- [6] DABELKO, Geoffrey, LONERGAN, Steve, MATTHEW, Richard. *Environment, Development and Sustainable Peace Initiative* [online]. 2000 [cit. 2011-03-14]. State-of-the-Art Review of Environment, Security and

- Development Co-operation. Dostupné z WWW: <http://www.sustainable-peace.org/download/state_of_art_envsec_oecd_review.pdf>.
- [7] FLOYD, Rita. *University of Warwick* [online]. 2008 [cit. 2011-03-14]. Environmental Security Debate and Its Significance for Climate Change. Dostupné z WWW: <warwick.ac.uk/1083/1/WRAP_Floyd_Floyd_The_Environmental_Security_Debate_WRAP.pdf>.
- [8] FOJTÍKOVÁ, Jitka. *Parlamentní institut* [online]. 2008 [cit. 2011-03-14]. Environmentální bezpečnost – teoretický rámec. Dostupné z WWW: <http://www.parliament.cz/czpres2009/data/env_sec_cz.pdf>.
- [9] GRAEGER, Nina. Environmental Security? *Journal of Peace Research*, 1996, 33, č. 1, s. 109 - 116.
- [10] KHOL, Radek. Environmentální (ekologická) bezpečnost. In ZEMAN, Petr. *Česká bezpečnostní terminologie: výklad základních pojmů*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2002, 186 s. ISBN 8021030372.
- [11] KOMÁR, Aleš. Environmentální bezpečnost – součást bezpečnosti státu. *Vojenské rozhledy*, 1999, 4, s. 146 - 153.
- [12] MAREŠ, Miroslav. Bezpečnost. In ZEMAN, Petr. *Česká bezpečnostní terminologie: výklad základních pojmů*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2002, 186 s. ISBN 8021030372.
- [13] MARTINOVSKÝ, Petr. Sekuritizace hrozby nedostatku vody v České republice. *Obrana a strategie*, 2009, 2, s. 25 - 48.
- [14] *MILLENNIUM PROJECT STUDY GROUP* [online]. 2001 [cit. 2011-03-16]. Definitions of Environmental Security. Dostupné z WWW: <<http://www.millennium-project.org/millennium/es-2def.html>>.
- [15] O'CONNOR, Tomas. *Website of Dr. Tom O'Connor* [online]. 2010 [cit. 2011-03-16]. Environmental Security. Dostupné z WWW: <<http://www.drtoconnor.com/2010/2010lect05.htm>>.
- [16] RÖNNFELDT, Carsten. Three Generations of Environment and Security Research. *Journal of Peace Research*, 1997, 34, 4, s. 473 - 482.
- [17] TARRY, Sarah. *Jmss.org* [online]. 1999 [cit. 2011-03-16]. Deepening' and 'Widening': An Analysis of Security Definitions in the 1990s. Dostupné z WWW: <<http://www.jmss.org/jmss/index.php/jmss/article/view/272/286>>.
- [18] ULLMAN, Richard H. 1983. "Redefining Security". *International Security*, 8, č. 1, s. 129 - 153.
- [19] WAISOVÁ, Šárka. *Současné otázky mezinárodní bezpečnosti*. 1. vyd. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. 143 s. ISBN 8086473422.
- [20] WAISOVÁ, Šárka. *Bezpečnost: vývoj a proměny konceptu*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005. 159 s. ISBN 8086898210.